

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

Біла В.Р.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
заступник начальника факультету підготовки, перепідготовки
та підвищення кваліфікації працівників податкової міліції з навчально-методичної роботи
Університету державної фіскальної служби України*

УДК 342.95

DOI <https://doi.org/10.32845/2663-5666.2019.3.15>

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРАВОВИХ ФОРМ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ

Актуальність теми. Вивчення будь-якого правового явища вимагає застосування коректних методів наукового пізнання, що дадуть змогу не лише всебічно дослідити об'єкт або явище, однак і нададуть змогу об'єктивно відбити усі його властивості та спрогнозувати розвиток у майбутньому. За справедливим твердженням С.К. Бостана проблема методологічного забезпечення пізнавального процесу на сучасному етапі є однією з найактуальніших. Це пов'язано, передусім, з переходом вітчизняної науки від моністичного пізнавального підходу до плюралістичного [1, с. 21]. Дійсно, сучасні державно-правові вища неможливо пізнати з допомогою визначеного наукового методу, у такому випадку необхідно використовувати певну їх сукупність, що відрізняється залежно від обраного об'єкта дослідження. Сукупність таких методів отримує назву «методологія» і розуміється як інтегральне явище, що об'єднує в собі низку компонентів: світорозуміння й фундаментальні загальнотеоретичні концепції, загальні філософські закони й категорії, загальні й конкретно наукові методи [2, с. 83].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика методології сучасного наукового пізнання державно-правових явищ, насамперед, цікавить теоретиків права, серед яких варто вказати на праці А. Васильєва [2], М. Кагана [3], Д. Керімова [4], М. Кельгана [5], М. Панова [6], П. Рабіновича [7], В. Сирих [8], водночас є велика кількість прикладних галузевих досліджень, де висвітлено методологію пізнання саме адміністративно-правових явищ. Також варто звернути увагу на праці С. Бостана, М. Панова, Н. Гуторової, якими презентовано багаторівневий алгоритм дослідження публічно-правових явищ [1; 9], що може бути покладений в основу побудови методології вивчення правових форм публічного адміністрування.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є аналіз основних підходів до побудови методології дослідження публічно-правових явищ та вироблення на цій основі методології дослідження правових форм публічного адміністрування.

Виклад основного матеріалу. Методологію дослідження публічно-правових явищ С. Бостан

та В. Федоренко пропонують відбивати її як певну ієрархічну побудову, що складається з двох блоків методологічних знань [10, с. 15]. Перший блок – теоретико-методологічний, що являє собою вироблений наукою комплекс концептуальних положень, парадигм, інших теоретичних знань, які слугують методологічним засобом для пізнання права як системи норм, що регулюють найбільш важливі суспільні відносини [1, с. 20]. Другий блок методології наукового пізнання – інструментальний, який являє собою систему методів пізнання різного рівня, котрі застосовуються особисто дослідником для вивчення конкретного об'єкта [1, с. 20]. Його цінність та важливість для проведення досліджень державно-правових явищ зумовлена чіткою ієрархічною структурою: а) загальні (філософські) методи; б) загальнонаукові методи; в) спеціальні методи; 4) методи, що використовуються (запозичені) з інших наук [1, с. 20].

Є й інший підхід відповідно до якого структура методології представлена чотирма ієрархічно побудованими елементами. На найвищому рівні знаходяться загальнокультурні підходи: філософський, загальнонауковий, художньо-естетичний, прагматичний тощо. На цьому рівні для дослідження державно-правових явищ особливого значення набуває філософсько-діалектичний принцип про універсальність розвитку та загального взаємозв'язку. Середня ланка представлена загальнонауковими підходами (системний; комплексний; універсально-еволюційний; інформаційний). Нижча – загальнонауковими та спеціально-науковими методами, що використовуються у певній галузі науки [11].

З допомогою наукових підходів, на думку А. Войскобойнікова дослідники здійснюють первинну проблемну рекогносцировку, розробляють загальне проектування, закладають фундамент для подальших досліджень, які здійснюватимуть з допомогою відповідних методів. Важливе завдання кожного наукового підходу – визначити специфіку та майбутні кордони, межі дослідницького поля, розробити базову систему наукових понять, типологію (класифікацію) об'єктів, що вивчатимуться. Таким чином, наукові підходи націлені на наукові розробки, а методи допомагають здійснювати їх [11].

Загалом обидва підходи відбивають дуалістичну природу методології наукового дослідження: теоретико-методологічні вихідні позиції (наукові підходи), що визначають систему координат дослідницького пошуку та концепцію майбутнього дослідження та інструментарій (методи), що залежатимуть від предмета дослідження та обраного наукового підходу.

Розробляючи методологічні засади дослідження правових форм публічного адміністрування, необхідно, насамперед, виходити зі специфіки самого об'єкта дослідження – у нашому випадку проблем правових форм публічного адміністрування. Д. Керміов справедливо зауважував, що методологічні інструменти матимуть пізнавальну силу лише в тому випадку, якщо вони «переведені» на конкретні настанови й вимоги, зумовлені природою самого об'єкта пізнання [4, с. 86–87]. Предмет дослідження, вказує П. Рабінович «веде» за собою дослідницький метод, визначає межі його застосування, придатності [7, с. 25].

Правові форми публічного адміністрування як предмет наукового дослідження, по-перше, можуть розглядатися у вигляді одиничного об'єкта (явища), або певної родової множини, або сукупності форм публічного адміністрування, що володіють системними ознаками, а об'єкт дослідження становитимуть як певні явища соціально-правової реальності (суспільні відносини, що виникають під час розробки та застосування правових форм), так і правові норми, які виступають логіко-юридичними формами відбиття й нормативного закріплення цих явищ у відповідних правових формах публічного адміністрування.

Наведені особливості скеровують теоретико-методологічну частину методології дослідження правових форм публічного адміністрування у напрямі застосування діалектики та відповідних їй методів на загально світоглядному рівні та системного підходу на загальнонауковому.

Діалектичний метод наукового пізнання дозволяє дослідити взаємозв'язок «змісту» і «форми» публічного адміністрування, однак не обмежується ним, і передбачає спрямування дослідницької думки від конкретного до абстрактного з подальшим переходом від абстрактного до конкретного [13, с. 78–83; 4, с. 127–157].

Пізнання правових форм публічного адміністрування у цьому зв'язку проходить декілька етапів. Конкретним у цьому випадку виступатимуть окремі форми публічного адміністрування певних органів публічної адміністрації – адміністративні акти органів внутрішніх справ, адміністративні договори органів доходів і зборів тощо. Однак, аналізуючи названі види правових форм варто брати до уваги їх досить умовну належність до одиничних об'єктів. Оскільки навіть в межах їх конкретної групи мислиться на увазі певна сукупність об'єктів: вертикальні та горизонтальні адміністративні договори, регулятивні та охоронні адміністративні акти тощо, які повинні відповідати загальним вимогам до пев-

ної групи правових форм. Таким чином, попри наявність особливих характеристик, притаманних діяльності певного органу публічної адміністрації, що не завжди враховується законодавцем, вони являють собою деяку множинність певним чином структурованих волевиявлень публічної адміністрації одного й того ж виду.

Під час вивчення конкретних форм публічного адміністрування, необхідно шляхом синтезу, узагальнення й абстрагування від часткових і несуттєвих ознак виявити найбільш загальні й істотні в ознаки, притаманні загалом даному виду правових форм публічного адміністрування, які мають постійну повторюваність у кожному конкретному випадку і на цім відбивають сутність правових форм публічного адміністрування певного виду. Такий науковий пошук має відбуватись із врахуванням як теоретичного, так і емпіричного матеріалу. Кінцевим результатом має виступати вироблення наукових дефініцій таких категорій як «правова форма публічного адміністрування», та її видових понять «нормативний акт», «індивідуальний акт» «адміністративний акт», «адміністративний акт» тощо. Такі абстракції виступають логікогносеологічною основою формулювання адміністративно-правових норм, що повинні знайти закріплення у Кодексі адміністративного судочинства, Адміністративно-процедурному кодексі (проект), Законі України «Про нормативно-правові акти» (проект), інших законодавчих актів, що визначають компетенцію органів публічного адміністрування.

Якщо рух від конкретного до абстрактного дозволяє сформувати поняття та категорії науки адміністративного права, що об'єктивно відбиватимуть правову дійсність та сучасний етап розвитку суспільства, то зворотний шлях (сходження від абстрактного до конкретного) дає змогу уточнити норми адміністративного законодавства, перевірити на предмет відповідності виробленим в результаті узагальнень поняттям та категоріям, виявити чи не виникло необхідності у доповненні переліку правових форм, або доцільності їх розповсюдження на інших суб'єктів.

На загальнонауковому рівні правові форми публічного адміністрування доцільно розглядати як системне явище.

Системний підхід до вивчення державно-правових явищ дозволяє з'ясувати внутрішній механізм не лише дії окремих його компонентів, а і їх взаємодії на різних рівнях [4, с. 243], однак не обмежується цим. Дослідження може бути визнано системним, якщо розкриває такі три аспекти як: предметний, функціональний та історичний [3, с. 12].

Предметний аспект системного дослідження передбачає проведення субстратного (елементного) та структурного аналізу системи. Субстратний аналіз передбачає з'ясування елементного складу системи, структурний – визначення як виявлені елементи зв'язані між собою [3, с. 12]. Функціональний аспект системного аналізу передбачає вивчення як внутрішнього механізму взаємодії елементів

системи, так і зовнішнє функціонування системи, її взаємодію з навколишнім середовищем. Історична площина вивчення системи має два напрями генетичний та прогностичний. Перший вимагає висвітлити походження даної системи, процес формування та подальшого існування до моменту, коли система стала предметом дослідження; другий – прогностичний – пов'язаний з перспективами подальшого розвитку системи, її можливого, науково-передбачуваного майбутнього [3, с. 14–15].

Системний метод визначає та скеровує методологію дослідження правових форм публічного адміністрування, однак кожна площина його проведення вимагає застосування специфічного набору інструментів наукового пізнання. Якщо філософські методи дають змогу сформувати нові та уточнити зміст наявних понять та категорій, виявити їх взаємозв'язок та взаємодію, з'ясувати місце правових форм публічного адміністрування у системі понять науки адміністративного права, то системний метод дозволяє розглядати їх ціле, з'ясувати особливості їх функціонування, та спрогнозувати їх подальший розвиток. Саме через особливості застосування системного підходу необхідно детально вивчити сутність і зміст, принципи та особливості публічного адміністрування як зовнішнього середовища для функціонування правових форм публічного адміністрування, виявити види правових форм адміністрування, встановити їх елементи, з'ясувати особливості їх взаємодії як системи, сучасний стан функціонування у зовнішньому середовищі та перспективи їх розвитку.

Вирішення названих дослідницьких завдань вимагає застосування насамперед системно-структурного та системно-функціонального методу.

Сутність системно-структурного підходу полягає у розгляді певної цілісності як системи, перевірку її на відповідність якісним характеристикам системи, виявлення її елементів та структури як системи зв'язків між цими елементами. Структурний аналіз вимагає встановити необхідність та достатність зв'язків для існування, функціонування та розвитку системи, виявити відмінності субординаційних (різномірних) та координаційних (однорівневих) відносин між елементами системи [3, с. 98].

Якщо системно-структурний метод дозволяє пізнати статику системи форм публічного адміністрування, то системно-функціональний – динаміку, особливості взаємодії правових форм між собою та їх вплив на реалізацію завдань і повноважень органів публічної адміністрації.

Будь-який пізнавальний процес пов'язаний із необхідністю групування явища, співвіднесення кожного нового виявленого об'єкта з тією чи іншою групою вже відомих об'єктів. Правові форми публічного адміністрування безумовно є гетерогенним явищем, що володіє системними зв'язками та згідно з позицій системного підходу підлягають систематизації. Однак, класифікація як метод наукового пізнання безумовно володіє низкою переваг у дослідженні явищ правової дійсності. Так, за

справедливим зауваженням М. Кагана, класифікації підлягає реально наявна різноманітність об'єктів, об'єднуючи одні об'єкти та виключаючи інші, класифікація розкриває реальні взаємозв'язки правових форм публічного адміністрування, властиву діалектику одиничного, особливого та загального. Водночас класифікація не здатна розкрити внутрішню організацію множини об'єктів, оскільки будь-яка класифікаційна ознака є умовною, розглядувані об'єкти можна розрізняти й за іншими критеріями, класифікація не дає змоги виявити закономірності співвідношення різних класифікаційних площин, кожна з них є автономною та не пов'язана з іншими площинами [3, с. 55].

Переваги систематизації полягають саме в тому, що вона усуває недоліки класифікації. Вона виходить не з емпіричної множини досліджуваних об'єктів, а із теоретичного конструювання ідеального об'єкта дослідження як певної цілісності, внутрішня диференціація якої є результатом закономірності її будови [3, с. 55].

Відмінності у способах групування гетерогенних явищ не означають окремого застосування класифікації та систематизації. Кожен з наведених методів наукового пізнання має свої переваги та недоліки, а застосування їх у сукупності дозволяє більш повно та об'єктивно дослідити правові форми публічного адміністрування.

Методологія дослідження правових форм публічного адміністрування була б непоповною без використання формально-логічних методів наукового пізнання. Так, шляхом аналізу й синтезу, з використанням аналогій та абстракцій, інших правил і законів логіки вбачається можливим сформулювати такі наукові, а надалі та законодавчі дефініції та терміни, в яких траплялося оптимальне співвідношення абстрактного й конкретного (казуїстичного), і в кінцевому підсумку досягти найбільш досконалих прийомів і правил законодавчої техніки [9, с. 293].

Серед спеціально-юридичних методів під час проведення системного дослідження правових форм публічного адміністрування, насамперед, варто звернути увагу на історико-правовий та порівняльно-правовий компаративний методи, що дадуть змогу розкрити генетичні та прогностичні аспекти розвитку правових форм публічного адміністрування та правового регулювання їх застосування.

Методологія правових форм публічного адміністрування включатиме й інші загальнонаукові та спеціально-юридичні методи, такі як: синергетичний, інституціональний, метод екстраполяції, аналогії, метод інтерпретації, тлумачення, системного правового аналізу, соціального правового дослідження, правового моделювання, юридичної статистики [5, с. 245; 14, с. 74; 15, с. 85], які у своїй сукупності дозволяють всебічно висвітлити проблематику застосування правових форм публічного адміністрування.

Висновки. Методологія дослідження правових форм публічного адміністрування – це складна система наукових підходів та методів, з допомогою

яких здійснюється пізнання предметного, функціонального, генетичного та прогностичного аспектів існування правових форм у юридичній матерії. Методологія дослідження правових форм публічного адміністрування складається з двох блоків: теоретико-методологічного та інструментального. Теоретико-методологічний блок методології дослідження правових форм публічного адміністрування ґрунтується на філософському методі діалектики та системному підході до дослідження публічно-правових явищ та дозволяє сформулювати поняття та категорії науки адміністративного права, виявити їх взаємодію та системні зв'язки. Інструментальний блок представлений загально науковими та спеціально-юридичними методами наукового пізнання, серед яких, зважаючи на обраний системний підхід до дослідження правових форм публічного адміністрування, особливого інструментального значення набувають формально-логічні методи, структурно-функціональний та системно-структурний, історико-правовий та порівняльно-правовий компаративний, якими, однак не вичерпується методологічне різноманіття інструментів пізнання правового забезпечення публічного адміністрування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бостан С.К. Методологічний інструментарій конституційно-правового дослідження. *Вісник Зaporізького національного університету*. 2010. № 3. С. 19–25.
2. Васильев А.М. Правовые категории: методологические аспекты разработки системы категорий теории права. Москва : Юрид. лит., 1976. 246 с.
3. Каган М.С. Избранные труды в VII томах. Том I. Проблемы методологии. Санкт-Петербург : ИД «Петрополис». 2006. 356 с.

Біла В.Р. МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРАВОВИХ ФОРМ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ

У статті розглядаються сучасні наукові підходи до розв'язання проблем методології дослідження публічно-правових явищ, визначення та застосування теоретико-методологічних підходів та загальнонаукових і спеціально-юридичних методів наукового пізнання правових форм публічного адміністрування. Наголошено, що методологія наукового пізнання залежить від явища, що становить дослідницький інтерес. З огляду на особливості правових форм публічного адміністрування як об'єкту дослідження теоретико-методологічне підґрунтя їхнього дослідження складатимуть філософські методи діалектики та системний підхід.

Діалектичний метод наукового пізнання дозволяє з'ясувати не лише зміст і форму публічного адміністрування, однак і орієнтує на вивчення внутрішньої і зовнішньої форми публічного адміністрування, скеровує науковий пошук у напрямі глибшого розуміння змісту форм публічного адміністрування, не обмежуючись класичною тезою про відбиття ними методів публічного адміністрування.

Інструментальна частина методології зумовлюється загальнонауковими підходами, обраними для дослідження правових форм публічного адміністрування, і складатиметься насамперед із системно-структурного та структурно-функціонального методів наукового пізнання правових форм як системи зовнішнього вираження діяльності органів публічної адміністрації, формально-логічного методу як основи для формування наукових та законодавчих термінів і дефініцій, історико-правового та порівняльно-правового компаративного методів, що дозволять розкрити генетичні та прогностичні аспекти розвитку правових форм публічного адміністрування та правового регулювання їхнього застосування. Методологія правових форм публічного адміністрування включатиме і інші загальнонаукові та спеціально-юридичні методи, такі як: синергетичний, інституціональний, метод екстраполяції, аналогії, метод інтерпретації, тлумачення, системного правового аналізу, соціального правового дослідження, правового моделювання, юридичної статистики.

Ключові слова: методологія, структура, функція, діалектика, системний підхід, загальнонаукові методи, спеціально-юридичні методи.

4. Керимов Д.А. Методология права : предмет, функции, проблемы философии права : монография. 4-е изд. Москва : Изд-во СГУ, 2008. 521 с.

5. Кельман М.С. Методология сучасного правознавства: становлення та основні напрями розвитку : дис. ... докт. юрид. Наук : 12.00.02 – теорія держави і права; історія політичних та правових вчень. Київ, 2013. 449 с.

6. Панов М.І. Проблеми методології формування категоріально-понятійного апарату юридичної науки. Проблеми законності. 2014. Вип. 126. С. 3–13.

7. Рабінович П. Методології вітчизняної юриспруденції сучасні проблеми перетворення. Міжнародна поліцейська енциклопедія : У 10 т. Т. 1. 654 с.

8. Сырых В.М. Логические основания общей теории права : В 2 т. Т. 1 : Элементный состав. 2-е изд., испр. и доп. Москва : Юридический Дом «Юстицинформ», 2001. 528 с.

9. Панов М.І., Гуророва Н.О. Методологічні засади дослідження проблем особливої частини кримінального права. Проблеми законності. 2009. Вип. 100. С. 291–304.

10. Федоренко В.Л. Методология та методи дослідження проблем системи конституційного права України. Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. 2009. № 2. С. 13–24.

11. Воскобойников А.Э. Системные исследования: базовые понятия, принципы и методология. Знание. Понимание. Умение. 2013. № 6. URL: zpu-journal.ru/e-zpu/2013/6/Voskoboinikov_Systems-Research/

12. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права. Київ : Аттіка, 2001. 276 с.

13. Денисов Ю.А., Спиридонов Л.И. Абстрактное и конкретное в советском правоведении. Москва : Наука, 1987. 208 с.

14. Вишновецька С.В. Методологія науки трудового права : монографія. Київ : Ніка-Центр, 2014. 332 с.

15. Гусарев С.Д., Тихомиров О.Д. Юридична деонтологія (Основи юридичної діяльності) : навчальний посібник. Київ : Знання, 2005. 655 с.

Bila V.R. METHODOLOGY OF RESEARCH OF PUBLIC ADMINISTRATION'S LEGAL FORMS

The article deals with modern scientific approaches to solving the problems of the methodology of the research of public-law phenomena, the definition and application of theoretical and methodological approaches and general-scientific and special-legal methods of scientific knowledge of public administration's legal forms. It is emphasized that the methodology of scientific knowledge depends on the phenomenon of research interest. Taking into account the peculiarities of public administration's legal forms as a research object, the theoretical and methodological basis for their research will consist of the philosophical methods of dialectics and the systematic approach.

The dialectical method of scientific knowledge allows us to find out not only the content and form of public administration, but also focuses on the study of the internal and external forms of public administration, directs a scientific search to a deeper understanding of the content of forms of public administration, without limiting the classical thesis of displaying them with methods of public administration.

Applying the method of convergence from concrete to abstract, with the subsequent transition from abstract to concrete allows, at the first stage, to find out the content and scope of scientific concepts and categories, as abstractions of the highest level, and in the future on the basis of the developed "system of coordinates" – scientific categories, identify features the current administrative law, to check whether there were new types of investigated phenomena that require regulatory regulation.

The instrumental part of the methodology is determined by the general scientific approaches chosen for the study of legal forms of public administration, and will consist primarily of the system-structural and structural-functional methods of scientific knowledge of legal forms as a system of external expression of the activities of public administration bodies, the formal-logical method as the basis for formation scientific and legislative terms and definitions, historical-legal and comparative-legal comparative methods that will allow the Ichi genetic and prognostic aspects of legal forms of public administration and regulation of their use.

It is specified the use of system-structural and system-functional methods in the study of systemic phenomena. If the system-structural method allows to get to know the statics of the system of public administration's legal forms, its external and internal structure, then system-functional – dynamics, features of interaction of legal forms with each other and their influence on the realization of tasks and authorities of public administration bodies.

The peculiarities of grouping systemic synchronous, heterogeneous phenomena, which by their features are public administration's legal forms, are emphasized. It is specified the advantages and disadvantages of systematization and classification.

The methodology of public administration's legal forms will include other general scientific and special legal methods, such as: synergistic, institutional, extrapolation method, analogy, method of interpretation, interpretation, system legal analysis, social legal study, legal modeling, legal statistics.

Key words: methodology, structure, function, dialectics, system approach, general scientific methods, special-legal methods.